

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ЕКОЛОГІЇ

Під час організації та здійснення дослідницької діяльності учнів основної школи з екології створюються всі умови для ефективного формування наукового світогляду та екологічного типу мислення творчої особистості, її духовного розвитку, активності з вивчення й охорони природи, відповідальності за власні вчинки та поведінку інших стосовно довкілля.

Результатом здійснення учнями основної школи дослідницької діяльності з екології є формування екологічно вихованої особистості.

Ключові слова: екологічне виховання, дослідницька діяльність з екології, учні основної школи, загальноосвітні навчальні заклади.

Во время организации и проведения исследовательской деятельности учащихся основной школы по экологии создаются все условия для эффективного формирования научного мировоззрения и экологического типа мышления творческой личности, ее духовного развития, активности по изучению и охране природы, ответственности за собственные поступки и поведение других в отношении к окружающей среде.

Результатом осуществления учащимися основной школы исследовательской деятельности по экологии является формирование экологически воспитанной личности.

Ключевые слова: экологическое воспитание, исследовательская деятельность по экологии, ученики основной школы, общеобразовательные учебные заведения.

While the organization and execution of ecology research by secondary school pupils the conditions for effective forming of creative personality scientific outlook and ecological type of thinking, his/her spiritual development, activity in environment research and conservation, responsibility for their own actions and behavior of others in relation to the environment are being created.

The result of the implementation of ecology research by secondary school pupils is developing an environmentally educated person.

Key words: environmental education, research on ecology, primary school pupils, secondary schools.

Глобальні економічні, політичні та соціокультурні трансформації, демократизація та інформатизація суспільства зумовлюють кардинальні зміни в галузі освіти. На етапі активного входження української системи освіти в європейський освітній простір постала нагальна потреба подолання загрози бездуховності, а як наслідок – особливої актуальності набуває вирішення

проблем формування соціально активної особистості зі сталою ієрархією цінностей, системою моральних, етичних та екологічних норм у ставленні до світу, до себе та до інших людей. Однак реалізація цього соціального запиту ускладнюється сьогодні ціннісно-сисловою неструктурованістю сучасного українського суспільства.

Сприйняття, збереження та передача суспільних цінностей відбуваються насамперед у процесі виховання підрастаючого покоління, в межах якого провідне місце на фоні істотних екологічних катаклізмів як на місцевому й регіональному, так і державному рівнях посідає саме екологічне виховання, а невід'ємною його складовою є формування екологічної вихованості зростаючої особистості. Останнє актуалізує екологічну компоненту, яка стає надзвичайно вагомим у формуванні світогляду людини третього тисячоліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення специфіки розвитку дитини в її онтогенезі в різноманітних процесах і формах взаємодії з найближчим довкіллям здійснено у наукових працях І. Д. Беха, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, І. С. Мар'єнка, О. В. Киричука, О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, М. І. Сметанського, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського та ін.

Актуалізації психолого-педагогічної проблеми творчої активності особистості в соціокультурному середовищі, розвитку її творчого потенціалу та формуванню її соціальної активності й свідомості в контексті активного буття, філософсько-культурологічних аспектів соціальної природи особистості присвячено дослідження В. Г. Кременя, В. С. Крисаченка, В. А. Лося, М. М. Мойсеєва, П. Ю. Сауха, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської, Г. Г. Філіпчука, М. І. Хілька, Г. І. Швєбса та ін.

Актуальними в контексті проблеми дослідження є наукові праці Ю. К. Бабанського, В. В. Вербицького, С. У. Гончаренка, І. Я. Лернера, В. О. Онищука, Г. П. Пустовіта, О. Я. Савченко, В. О. Сухомлинського, М. М. Скаткіна та ін., що розкривають теоретичні й методичні засади побудови навчально-виховних систем, зокрема дидактичні засади організації навчання та виховання учнів.

Наукове обґрунтування принципів і підходів до побудови системи неперервної екологічної освіти й виховання, формування екологічної культури й екологічної свідомості здійснили Н. В. Левчук, Л. М. Немець, І. О. Сяська, С. В. Шмалей, Н. Б. Щокіна. Водночас проблема екологічного виховання учнів у процесі дослідницької діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах до сьогодні не є достатньо вивченою.

Мета статті полягає в обґрунтуванні й удосконаленні форм і методів та визначенні педагогічних умов як складових компонентів методики формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології в загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Ми розглядаємо екологічне виховання як системний процес формування особистості завдяки усвідомленню нею екологізованих знань, ціннісних орієнтирів стосовно природи, а також морально-етичних норм і правил поведінки та стійких переконань щодо

необхідності шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля.

З огляду на це «*екологічна вихованість*» інтерпретується нами як ціннісно-процесуальна категорія ставлення особистості до власних потреб та можливих способів їх задоволення, як один із провідних показників індивідуальності учнів основної школи, що характеризує їхню поведінку, дії та вчинки в різноманітних ситуаціях взаємодії з об'єктами природи у процесі їх вивчення та охорони, а також проявляється в умінні робити адекватні оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії, спрямованої на збереження природи. Зважаючи на це, варто констатувати, що результатом здійснення учнями основної школи дослідницької діяльності з екології є формування екологічно вихованої особистості.

Отже, екологічно вихована особистість характеризується засвоєними системними екологічними знаннями, сформованими переконаннями, вміннями й навичками екологічно доцільної поведінки і вчинків на основі засвоєних норм моралі суспільства та власної відповідальності стосовно природи, глибокого розуміння незаперечної цінності всіх без винятку природних об'єктів і їх життєво важливих потреб, усвідомлення свого місця і ролі у вивченні й охороні довкілля.

Таблиця 1

Чинники, що негативно впливають на ефективність формування екологічної вихованості учнів основної школи (у %)

Коротка характеристика чинників	Констатувальний етап
Застосування переважно авторитарних форм і методів навчання й виховання	10,0
Психолого-педагогічна невідповідність учителів до екологічного виховання старшокласників у процесі дослідницької роботи з екології	14,6
Недостатня зацікавленість учителів організацією дослідницької діяльності учнів основної школи з екології	14,3
Відсутність нових підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, інструктивно-методичних матеріалів з організації дослідницької роботи з екології в загальноосвітніх навчальних закладах	13,3
Несформованість у педагогів умінь і навичок організації дослідницької діяльності учнів основної школи з екології	24,8
Незацікавленість членів сім'ї результатами дослідницької діяльності їхніх дітей	14,2
Слабка зацікавленість місцевих органів влади чи самоврядування питаннями розв'язання місцевих екологічних проблем	10,9

На основі проведеного констатувального етапу дослідження нами було визначено ряд важливих чинників, що негативно впливають на ефективність

формування екологічної вихованості учнів основної школи з екології в загальноосвітніх навчальних закладах. З цією метою вчителям основної школи, котрі брали участь у нашому експерименті, було запропоновано ряд запитань, наприклад, “Які основні причини низької сформованості екологічної вихованості учнів основної школи?”, “Які чинники негативно впливають на формування екологічної вихованості особистості в навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу?” (див. табл. 1).

Аналіз даних, представлених у таблиці 1 засвідчив, що на ефективність педагогічного супроводу дослідницької діяльності учнів основної школи з екології в загальноосвітньому навчальному закладі насамперед впливають наступні чинники:

- несформованість у педагогів умінь і навичок організації дослідницької діяльності учнів основної школи з екології (24,8 %);
- психолого-педагогічна невідповідність учителів до екологічного виховання старшокласників у процесі дослідницької роботи з екології (14,6 %);
- незацікавленість членів сім'ї результатами дослідницької діяльності їхніх дітей (14,2 %);
- відсутність нових підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, інструктивно-методичних матеріалів з організації дослідницької роботи з екології в загальноосвітніх навчальних закладах (13,3 %);
- застосування переважно авторитарних форм і методів навчання та виховання учнів основної школи (10,0 %);
- слабка зацікавленість місцевих органів влади чи самоврядування питаннями розв'язання місцевих екологічних проблем (10,9 %) [1; 2].

Отже, на підставі узагальнення результатів констатувального етапу експериментального дослідження визначено низку протиріч, що характеризують сучасний стан екологічного виховання учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології в загальноосвітніх навчальних закладах:

- сучасний стан традиційного змісту екологічного виховання учнів основної школи вступає у протиріччя з викликами освітнього простору на запровадження інноваційного змісту, активних організаційно-педагогічних форм, ефективних особистісно зорієнтованих методик його практичної реалізації у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів;
- сформовані у загальноосвітньому навчальному закладі екологізовані знання, вміння і навички учнів основної школи з вивчення й охорони довкілля вступають у протиріччя з обмеженими можливостями їх практичного застосування за межами школи у суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі;
- сформовані екологізовані ціннісні орієнтації, знання, вміння і навички з вивчення та охорони довкілля не усвідомлюються особистістю як життєво необхідні, отже, не набувають якостей переконань, тому і вступають у протиріччя з необхідністю дотримання правил і норм екологічно доцільної поведінки і діяльності в навколишньому середовищі;

- визнання суспільством, педагогічною громадськістю значущості формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології в загальноосвітніх навчальних закладах не забезпечується відповідною підготовкою сучасних учителів у галузі екологічної освіти й виховання, а також відповідною навчально-методичною літературою, адаптованою до цих потреб.

Найважливішою умовою, яка дасть змогу ефективно вирішити ці протиріччя, є необхідність формування в школярів умінь і навичок застосовувати здобуті екологічні знання на практиці, під час вивчення й оцінки стану навколишнього середовища та власної поведінки і практичної діяльності у довіллі з його збереження. Тобто діяльнісний підхід розглядається нами як незаперечний чинник формування різнобічно розвиненої в екологічному відношенні особистості, яка спроможна активно вирішувати важливі проблеми довілля.

Реалізувати на практиці зазначені вище положення можна лише за умови такої організації навчальної та виховної роботи з учнями основної школи, яка б передбачала активне залучення їх до процесу пізнання навколишньої дійсності як у складі колективу, класу чи гуртка, так і самотійно, головне, аби були створені умов для практичного втілення здобутих школярами екологізованих знань, умінь та навичок у процесі вивчення й збереження довілля. Тобто, йдеться про те, що організація у межах навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів дослідницької діяльності учнів основної школи дає змогу найбільш ефективно виявляти й розвивати як інтелектуальні, так і потенційні їхні творчі здібності.

Результати аналізу теорії й вивчення практики виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах дали змогу стверджувати, що для підвищення ефективності формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології необхідним є дотримання ряду педагогічних умов [3].

У процесі розроблення змісту формуального експерименту нами зроблено спробу гіпотетично визначити той необхідний ряд педагогічних умов, які у процесі їх запровадження забезпечили б посилення цілеспрямованих виховних впливів на зростаючу особистість із метою формування її екологічної вихованості. Таким чином, сутність педагогічних умов формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології розглядаємо як певну логічно вибудовану сукупність факторів, що забезпечують результативність цієї діяльності щодо формування системних екологізованих знань як складових їхнього наукового світогляду, ціннісних орієнтирів, які визначають сутність вчинків, дій і діяльності особистості у довіллі, стійких переконань стосовно необхідності збереження природи та власної відповідальності за будь-які дії в соціоприродному середовищі.

Отже, нами визначено й обґрунтовано сутність наступних педагогічних умов ефективного формування екологічної вихованості учнів основної школи, а саме:

- поєднання мети і завдань навчання й екологічного виховання зростаючої особистості у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням можливих напрямів, змісту і часу життєдіяльності учнів основної школи у багатофункціональному і відкритому педагогічно спрямованому просторі дозволяє;

- конструювання навчально-виховного змісту дослідницької діяльності учнів основної школи з екології на основі інтеграції, чіткої диференціації, доступності, прогностичності, цілісності реалізації міжпредметних зв'язків;

- обґрунтування й розробку змісту, форм і методів формування екологічної вихованості учнів основної школи через активізацію їхньої участі в організації і здійсненні дослідницької діяльності з екології та природоохоронної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах;

- активізацію співробітництва і співтворчості у системі відносин «учень – учнівський колектив – учитель» у процесі дослідницької діяльності з екології через посилення рефлексивних процесів та створення ситуацій успіху [4].

Таблиця 2

Динаміка уявлень учнів основної школи щодо доцільності особистої участі й актуальності проведення дослідницької роботи з екології

Твердження учнів основної школи	Кількість відповідей, %				Динаміка, %	
	Констатувальний етап		Формувальний етап			
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Цікава й актуальна проблема для збереження природи рідного краю (активне ставлення)	10,0	10,3	13,6	29,1	+ 3,6	+ 18,8
Важлива проблема для себе й громади (позитивне ставлення)	46,2	46,5	53,4	63,5	+ 7,2	+10,1
Менш важлива, ніж інші (пасивне ставлення)	35,3	35,5	29,2	7,4	- 6,1	-28,1
Не замислювалися (негативне ставлення)	8,5	7,7	3,8	-	- 4,7	-7,7

Методика формування екологічної вихованості особистості учня основної школи розглядається нами в контексті основних дидактичних засад екологічної освіти і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах і визначає:

1) навчально-пізнавальне та виховне значення окремого навчального предмета чи сукупності предметів у їх інтеграції (навчальні програми гуртків і секцій, що діють у позакласний і позаурочний час у загальноосвітньому навчальному закладі є інтегрованими) та їх місце у системі загальної системи екологічного виховання учнів основної школи у цих навчальних закладах;

2) завдання вивчення учнями основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології змісту окремого предмета чи сукупності предметів як

інтегрованих курсів (факультативів, спецкурсів) загальноосвітніх навчальних закладів;

3) метод, прийоми, методичні засоби відповідно до завдань і змісту екологічного виховання учнів основної школи у процесі здійснення дослідницької діяльності з екології [5-7].

Не менш значущими, ніж інтелектуальні вміння та практичні навички, формування яких передбачено нами у змісті дослідницької діяльності учнів основної школи з екології, є ціннісні орієнтації, котрі визначають позицію і критичне ставлення особистості не лише до діяльності інших людей у довкіллі, а й до власної, тим самим змушуючи учня сприймати і переживати екологічні проблеми як свої особисті, відстоювати власну позицію щодо охорони довкілля.

Після впровадження запропонованої навчально-виховної програми факультативу «Дослідницька робота з екології» у межах розробленої нами методики формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології, 34,6 % із них вважають організацію, проведення та участь у ній надзвичайно важливою для них й актуальною для громади, членами якої вони є, проблемою. Більшість учнів основної школи (63,0 %) зазначили, що вона є важливою й поряд з іншими навчально-виховними завданнями потребує нагального вирішення. Лише 2,4 % опитаних зазначили, що в них є більш актуальні проблеми й, відповідно, інші потреби та інтереси (див. табл. 2).

Відповідно до структури екологічної вихованості учнів основної школи після реалізації навчально-виховної програми факультативних занять визначалися ті зміни, що відбулись у ступені готовності до здійснення дослідницької діяльності, і насамперед з'ясувалось усвідомлення значущості її проведення в умовах загальноосвітнього навчального закладу чи безпосередньо в природі, а також рівень задоволеності її результатами.

Висновки. Аналіз результатів формувального етапу дослідження засвідчив, що проведена дослідно-експериментальна перевірка розробленої і запровадженої у практику методики формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології забезпечила в експериментальних групах позитивну динаміку показників сформованості досліджуваного феномену. Для всіх його компонентів домінуючими стали середній і достатній рівні, значно зросла кількість учнів основної школи з високим рівнем сформованості екологічної вихованості й суттєво зменшилась кількість тих, для кого характерним є низький рівень, що загалом підтверджує ефективність запровадженої методики формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології в загальноосвітніх навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Трохимчук І. М. Формування в учнів спостережливості та елементів дослідництва при викладанні природознавства / І. М. Трохимчук // Наукові

записки Рівненського державного гуманітарного університету: оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти. – Рівне : РДГУ, 1999. – Вип. 7. – № 7. – С. 84-87.

2. Трохимчук І. М. Використання дослідницького методу викладання на уроках ботаніки / І. М. Трохимчук // Наука і сучасність : збірник наукових праць Націон. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К. : Логос, 2000. – Т. 22. (Вип. 2. Ч. 2). – С. 152-158.

3. Бойко А. М. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе : монография / А. М. Бойко. – К. : Вища школа, 1990. – 267 с.

4. Трохимчук И. М. Педагогические условия формирования экологической воспитанности учащихся основной школы в процессе исследовательской деятельности по экологии / И. М. Трохимчук // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии : сб. ст. по материалам XXII Междунар. науч.-практ. конф. – М. : Международный центр науки и образования, 2014. – С. 86-90.

5. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее / В. Р. Поттер. – К. : Наукова думка, 2002. – 215 с.

6. Суравегина И. Т. Методические системы экологического образования / И. Т. Суравегина // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 31-35.

7. Bell. M. An Invitation to Environmental Sociology / M. Bell. – London : New Delhi, 1998. – 342 p.

Дата надходження до редакції: 03.06.2014 р.